

DIDAKTIKA – PEDAGOGIK TA'LIM NAZARIYASI

Hasanova Nazokat

Gulboyeva Madina

Termiz davlat pedagogika instituti talabasi

hasanovanazokat@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu matnda didaktika fanining mazmuni, uning pedagogika tizimidagi oʻrni va asosiy kategoriyalari yoritilgan. Didaktikaning tarixiy shakllanishi, Ratke va Komenskiy kabi pedagoglarning nazariy qarashlari hamda taʼlim jarayonining mohiyati haqida maʼlumotlar berilgan. Shuningdek, zamonaviy taʼlim paradigmalari — anʼanaviy, ratsionalistik, insonparvarlik, texnokratik va ezoterik paradigmalarning mazmuni, maqsadi hamda ularning taʼlim jarayoniga taʼsiri izohlangan.

Kalit soʻzlar: Didaktika, taʼlim jarayoni, oʻqitish tamoyillari, metodlar, taʼlim paradigmalari, Komenskiy, Ratke, pedagogika, bilim, koʻnikma, malaka.

Annotation: This text describes the essence of didactics, its role within the pedagogical system, and its main categories. It provides information about the historical development of didactics, the theoretical views of educators such as Ratke and Comenius, and the nature of the teaching process. In addition, the content, purpose, and influence on education of modern educational paradigms—including traditional, rationalistic, humanistic, technocratic, and esoteric paradigms—are explained.

Keywords: Didactics, educational process, teaching principles, methods, educational paradigms, Comenius, Ratke, pedagogy, knowledge, skills, competence.

Kirish

Didaktika pedagogika nazariyasining nisbatan mustaqil qismi boʻlib, unda oʻqitish jarayonining umumiy qonuniyatlari ochib beriladi. Didaktikaning soʻzma-soʻz tarjimasi «taiim nazariyasi» maʼnosini anglatadi. Didaktika «yunoncha» soʻzdan olingan boʻlib, «didacticos» - oʻrgatish, oʻqitish maʼnosini bildiradi. Didaktika - taiim jarayoni, mazmuni, qonuniyat va tamoyillari, shakl, metod va vositalarini ilmiy asoslab beruvchi taiim nazariyasi, pedagogikaning alohida sohasi. Bu atamani nemis pedagogi V.Ratke (1571-1635) fanga kiritgan, deb

hisoblanadi. Didaktika nomi ostida u fanni nazariy va metodologik asoslarini tadqiq qiladigan ilmiy sohani tushundi. Didaktikaning fundamental ilmiy asoslari ilk bor Ya.A.Komenskiy tomonidan ishlab chiqilgan. 1657-yilda u chex tilida «Buyuk didaktika» asarini yozdi. Didaktikani Komenskiy «hammani hamma

Learning and Sustainable Innovation

narsaga o'rgatish san'ati» deb tushuntirdi.«Didaktika» atamasi ilk bor nemis pedagogi Wolfgang Ratkening «Didaktika yoki ta'lim san'ati» (1613-yil) deb nomlangan ma'ruzasida qo'lanilgan. Didaktika ilmiy bilimlar tizimi sifatida birinchi marta chex pedagogi Yan Amos Komenskiyning «Buyuk didaktika» (1657-yil) asarida ochib berilgan.

Didaktikada ta'limni tashkil etishning umumiy masalalari, o'qitish jarayonining mohiyati, ta'limning mazmuni, o'qitish qonuniyatlari, o'qitish tamoyillari, metodlari, uning tashkiliy shakllari yoritiladi. Didaktika «nimaga o'qitish?», «nimani o'qitish?» «qanday o'qitish?» «qayerda o'qitish» kabi savollarga javob izlaydi. Didaktikaning obyekti - o'sib kelayotgan avlodga ijtimoiy

tajribalami, milliy va umuminsoniy madaniyatni tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyatning asosiy turi hisoblangan ta'lim berishdir. Didaktikaning predmeti sifatida o'rgatish (o'qituvchi faoliyati) va o'rganish (o'quvchilarning bilish faoliyati), ularning o'zaro harakati aks etadi. O'qitish jarayoni pedagogning o'rgatuvchilik faoliyatini va o'quvchilarning maxsus tashkil etilgan bilish faoliyatini o'z ichiga oladi. Shu o'rinda bu jarayonlarning tahliliga e'tibor

qarataylik. Ta'limda o'qituvchining boshqaruvchilik roli o'z kasbining ijtimoiy asoslaridan kelib chiqib, ajdodlarining boy tajribasini, insoniyatning asrlar davomidagi bilish, mehnat, muloqot, umumiy aloqalar, estetik hamda axloqiy qarashlar jarayonida qo'Mga kiritgan yutuqlarni egallashni shart qilib qo'yadi.

Bularning barchasi o'qituvchining ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi vazifalarini amalga oshirishida o'z aksini topmog'i lozim. Ana shu asosdan kelib chiqib aytish mumkinki, ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchilariga qo'lga kiritilgan bilimlarni o'rgatadi. O'quv faoliyatida ularni ko'nikma va malakalar bilan qurollantiradi. Shu bilan bir paytda u o'quvchilarda dunyoqarash va axloq normalarini hosil qiladi, qiziqish va qobiliyatlarni shakllantiradi, ularning bilish faolligini oshiradi. O'qituvchining faoliyati o'quvchi shaxsining maqsadga muvofiq shakllanishiga katta imkoniyatlar ochib beradi. Yanada aniq qilib aytsak, butun o'quv jarayonini rejalashtiradi, ushbu jarayonda o'quvchilar bilan birgalikdagi faoliyatni tashkil etadi. O'quvchilarga qiyinchiliklarni yengib o'tishda yordam beradi hamda ularning bilimlarini va butun ta'lim jarayonini tashxis qiladi. O'z navbatida o'quvchilarning faoliyati o'quv jarayonida o'rganishga, bilim, ko'nikma hamda malakalarni egallashga, o'zini jamiyatga foydali faoliyatga tayyorlashga yo'naltiradi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning faoliyati ko'p qirrali yo'nalgan harakatni ifodalaydi va bu harakat bilishga doir vazifalarni hal qilishda ularga katta yordam beradi. Didaktika va metodika mustahkam aloqa va o'zaro bog'liqlikda joylashadi. Didaktika o'qitishning umumiy

qonuniyatlarini o'rganadi. Aniq bir predmetni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari xususiy metodikalarda ishlab chiqiladi. Didaktikaning asosiy kategoriyalari. Muayyan fanga xos bo'lgan tushunchalarda insoniyat tomonidan ijtimoiy taraqqiyot jarayonida to'plangan bilimlar aks etadi.

Didaktikaning asosiy kategoriyalari quyidagilardan iborat: o'rgatish, o'rganish, o'qitish, ta'lim, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, maqsad, mazmun, tashkil etish, shakl, metod, vosita, natija.

O'rgatish - o'qitish maqsadini amalga oshirish bo'yicha pedagogning tartiblangan faoliyati. O'rganish - anglash, mashq qilish va egallangan tajribalar asosida xulq-atvor va faoliyatning yangi shakllarni egallash jarayoni, oldin egallanganlari o'zgaradi. O'qitish - qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgan pedagog bilan o'quvchilarning tartiblangan o'zaro harakati.

Ta'lim - o'qitish jarayonida egallanadigan bilim, ko'nikma, malakalar, kompetensiya va fikrlash usullari tizimi. Bilim - ma'lum bir fanni nazariy o'zlashtirishni aks ettiradigan inson g'oyalari yig'indisi;

Ko'nikma - egallangan bilimlarning aniq xatti-harakatdagi ifodasi, o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotga qo'llash usullarini egallash.

Malaka - avtomatlashgan, biror bir usul bilan bexato bajarish, ko'nikmaning takomillashgan darajasi.

Kompetensiya - egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik va kasbiy faoliyatda qo'llay olish layoqati.

Maqsad - o'qitishning nimaga qaratilganligi, uning kuchlari kelgusida qay yo'sinda safarbar etilishi.

Mazmun - o'qitish jarayonida egallanishi lozim bo'lgan ilmiy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar, faoliyat, fikrlash usullari tizimi.

Tashkil etish - qo'yilgan maqsadni samarali amalga oshirish uchun unga zaruriy shaklni taqdim etadigan, aniq mezonlar bo'yicha tartiblangan didaktik jarayon.

Shakl - o'quv jarayonining tashqi ifodasi, uning ichki mohiyati, mazmuni uchun qobiq.

Metod - o'qitishning maqsad va vazifalariga erishish (amalga oshirish) yo'li.

Vosita — o'quv jarayonining predmetli qo'llab-quvvatlanishi, yangi materialni o'zlashtirish jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan foydalaniladigan obyekt.

Natija - o'quv jarayonining so'nggi mahsuli, belgilangan maqsadlarning amalga oshganlik darajasi.

Zamonaviy ta'lim paradigmalari. Paradigma (grekcha, paradeigma) so'zining o'zi keng ma'noda turmush va fikrlashning biror sohasining fundamental asoslarini

aniqlab bemo'vchi o'ziga xos tuzilishga ega nazariya deb izohlanadi.

Paradigma - aniq vaqt doirasida ilmiy jamoatchilikka muammolarni aniqlash va ularni hal etish modeli sifatida taqdim etiladigan barcha ilmiy yutuqlarga tegishli tadqiqot vazifalarini hal etish namunasi sifatida qabul qilingan nazariya. Ta'limning yangi paradigmasining paydo bo'lishi faqat ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lmasdan, u butun madaniy rivojlanish jarayonida yuzaga kelgan. Uning shakllanishida insonparvarlik falsafasi va psixologiyasi asosiy o'rin egallaydi. Mazkur konsepsiyaning asosiy nuqtai nazar - har bir alohida inson hayotining o'ziga xosligi, har bir shaxs noyob, individual, shartsiz

qadriyat ekanligini e'tirof etish. Insonparvar falsafa va psixologiya o'z-o'zini realizatsiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojini insonning yuksak ehtiyoji deya e'tirof etib, insonning o'z noyobligini asrash va rivojlantirish, insonning erkinlikka erishish mexanizmi sifatida individual shaxsiy tanlovni amalga oshirishni o'zida namoyon etish, qilingan tanlov uchun javobgarlikni bo'yniga olishda ularni amalga oshirishning muhim shartini ko'radi. Shuning uchun shaxsning rivojlanishi va insonning shakllanishi boshqalar bilan hamjihatlikda, ishonch, oshkoralik, sevgiga asoslangan insonparvar munosabatlarni o'rnatish jarayonida sodir bo'ladi. Asosida ta'limga yangicha yondashuv yotadigan g'oyalarning rivojlanishida psixologlar ham muhim hissa qo'shishgan: yaqin zonadan rivojlanish va inson rivojlanishida birgalikdagi faoliyatni roli haqidagi ta'limot, shaxsning hayotiy faoliyatdagi vazifalari, fikriy soha, insonning reflektiv imkoniyatlarining rivojlanishi, o'quv faoliyati jarayonida uning psixik rivojlanish qonuniyatlari haqidagi tadqiqotlar, shular jumlasidandir.

Zamonaviy pedagogik fanlardagi maqsadiga (ta'limiy, tarbiyaviy), ta'limning bosh maqsadi - madaniyatga yondashuvga, o'quv-tarbiya jarayoni doirasida hal etiladigan vazifalariga, pedagog va o'quvchilar orasidagi o'zaro ta'sir etish tavsifiga ko'ra paradigmalar farqlanadi.

Ta'limning keng tarqalgan beshta paradigmasi mavjud: an'anaviy (bilimga yo'naltirilgan paradigma); fenomenologik (insonparvarlik paradigmasi); ratsionalistik (bixevioristik, xulqatvorga doir); texnokratik; ezoterik.

An'anaviy (bilimga yo'naltirilgan) paradigma. Bilimga yo'naltirilgan paradigmadagi ta'limning bosh maqsadi: «Istalgan qiymatdagi bilim, bilim va yana bilimdir». Shuning uchun ta'lim muassasasining roli insoniyat sivilizatsiyasi madaniy merosining ko'proq mavjud unsurlari - ham individual, xuddi shunday ijtimoiy tartibni saqlab qoluvchi, individual rivojlanishga imkon beradigan

zaruriy, xilma-xil, muhim bilim, ko'nikma va malakalar, bundan tashqari ideal va qadriyatli uzatish va saqlashda namoyon bo'ladi. Shuning uchun o'quv dasturlari mazmuni tayanch, asosiy, bilim, ko'nikma va malakalami egallash vaqtida sinovdan o'tuvchi, shaxsning funksional savodxonligi va ijtimoiyligini ta'minlashga asoslanadi.

Bixevioristik (ratsionalistik) paradigma. Ratsionalistik paradigma an'anaviy paradigmaga qarama-qarshi o'laroq, o'zining diqqat markazida mazmunni emas, o'quvchilarning turli turdagi bilimlarni o'zlashtirishining samarali usullarini qo'yadi. Ratsionalistik ta'lim paradigmasi asosida ijtimoiy injeneriya bixevioristik konsepsiyasi turadi.

Ta'lim muassasasining maqsadi — ta'lim oluvchilarda ijtimoiy me'yorlar, milliy madaniyat talablari va natijalariga muvofiq, moslashuvli «xulq-atvor majmui»ni shakllantiradi. Shuning uchun «xulq-atvor» atamasi «barcha turdagi reaksiyalar, insoniy xususiyatlar - uning fikrlashi, his-tuyg'usi va harakati»ni bildiradi. Mazkur paradigma ta'lim muassasasiga ta'lim oluvchilarning maqbul xulq-atvorini shakllantirish maqsadida bilimlarni o'zlashtirish yo'li sifatida qaraydi, ya'ni har qanday ta'lim muassasasi - bu yashash muhitiga moslashtirishning ta'limiy mexanizmi. Bunday o'qitishning asosiy metodlariga o'rgatish, trening, test nazorati, individual o'qitish, korrektsiyalash kiradi. Insonparvarlik (fenomenologik) paradigmasining diqqat markazida o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojiga ega bo'lgan, hayot subyekti, shaxs erkinligi va ma'naviyati sifatidagi ta'lim oluvchi turadi. U bolaning ichki dunyosini rivojlantirish, shaxslararo muloqot, ijod, dialog, shaxs o'sishi uchun yordamga yo'naltirilgan. Insonparvarlik paradigmasi vakillari yagona qarash bilan ajralib turmaydi. Uning doirasida ta'limning xilma-xil modeli amalga oshadi. Ular bola va inson hayotining tengsiz davri sifatida bolalikka qadriyatli munosabat, ya'ni ta'lim muassasasining bosh vazifasi bolani rivojlantirish (aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik) ekanligini e'tirof etish yagona yo'nalishda birlashtiriladi. Insonparvarlik paradigmasi doirasida harakatlanuvchi har bir ta'lim tizimi ijodiy izlanishga asoslanib, ta'lim va tarbiyaning sof mazmuni, metod va vositalaridan joy oladi.

XULOSA. Didaktika — pedagogika nazariyasining mustaqil qismi bo'lib, ta'lim jarayonining mohiyati, mazmuni, qonuniyat va tamoyillarini o'rganadi. Ushbu fan ta'limning tashkiliy shakllari, metodlari va vositalarini ilmiy asoslab beradi. Didaktika o'qitish jarayonida «nimaga o'qitish?», «nimani o'qitish?», «qanday o'qitish?» kabi asosiy savollarga javob izlaydi va o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan.

Ta'lim jarayoni o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining birlashgan tizimi bo'lib, unda

o'qituvchi bilimlarni yetkazish, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalarni bajaradi, o'quvchi esa faol o'rganish orqali bilish, ko'nikma va malakalarni egallaydi. Didaktikada o'qitish va o'qish jarayonlari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchilarning bilish faolligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim paradigmalari — an'anaviy, ratsionalistik, insonparvarlik, texnokratik va ezoterik paradigmalarning har biri ta'lim jarayonida o'ziga xos yondashuvni taqdim etadi. Bu paradigmalar ta'limning maqsadi, mazmuni va metodlarini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, didaktika fanining asosiy vazifasi — ta'lim jarayonini tizimli, samarali va maqsadga muvofiq tashkil etish, o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini shakllantirish hamda ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Komenskiy, Ya.A. Buyuk didaktika. — Toshkent: O'qituvchi, 1992.
2. Ratke, V. Didaktika yoki ta'lim san'ati. — Berlin, 1613.
3. Zunnunov, A., To'xtaxo'jaeva, M. Pedagogika nazariyasi va tarixi. — Toshkent: Fan, 2018.
4. Hasanboyeva, O., Raxmonqulova, F. Pedagogika asoslari. — Toshkent: TDPU, 2020.
5. Abdullaeva, Q., Yo'ldosheva, D. Umumiy pedagogika. — Toshkent: Innovatsiya, 2021.
6. Jalolov, J. Pedagogik texnologiyalar va didaktika. — Toshkent: Noshir, 2017.
7. Khalilova, R. Zamonaviy ta'lim paradigmalari. — Toshkent: Istiqlol nashriyoti, 2019.